

DIE BEGRIPPE “SYN”, “DENKE” EN “TAAL” IN DIE LATERE WERKE VAN MARTIN HEIDEGGER

J.P. Hattingh

Dept. Wysbegeerte, PU vir CHO

In sy vroeëre werke¹ het Martin Heidegger uitgegaan van die standpunt dat die Syn dit is wat die mens in sy diepste wese raak. Aangesien die mens blykbaar nie kan formuleer wat hy onder die woord “Syn” verstaan nie, het Heidegger dit noodsaaklik geag om die betekenis van “Syn” weer ten volle aan die lig te bring. Om dit te kon doen, moes hy eers die voorwaardes vir so ’n teoretiese eksplikasie uiteensit. Hy het gemeen om hierdie voorwaardes aan die lig te bring vanuit ’n fundamentele analise van die synswyse van die mens wat Synsverstandend eksisteer. In die analise van die tydelikheid van hierdie synswyse het Heidegger egter op die probleem gestuit dat die betekenis van “Syn” reeds bekend moet wees alvorens die volle betekenis van die tydelikheid van die mens uiteengesit kan word.²

Dit het Heidegger tot die insig gebring dat daar nie oor die Syn gepraat en gedink moet word nie, maar eerder *vanuit* die Syn.³ Dat hierdie insig ’n radikale ommekeer in die metode en inhoud van sy denke oor die Syn teweeggebring het, word gou duidelik wanneer sy latere werke wat sedert 1947⁴ geplubiseer is, bestudeer word. Wat verder opval, is die feit dat Heidegger sy vroeëre gedagtes in betreklik helder en eenvoudige taal uitgedruk het, terwyl sy latere werke gekenmerk word deur ’n uiters duistere en dikwels aforistiese taalgebruik. ’n Studie van hierdie latere werke word verder bemocilik deurdat Heidegger aan alledaagse begrippe soos “denke”, “dank”, “verneem”, “taal”, “bou”, “woon”, “huis”, “digterlik”, “ding”, ens. ’n tegniese betekenis gee wat dikwels nie vooraf verduidelik word nie. Heidegger laat dit maar aan sy lesers oor om hierdie betekenis algaande uit die konteks af te lei. Die nagmerrie-ondervinding wat dit meebring, word versterk deur die feit dat Heidegger in sy latere werke min moeite doen om sy gedagtes sistematies te ontwikkel. Gedagtes oor ’n bepaalde saak, soos byvoorbeeld die tegnologie, lê gevolglik in brokke en stukke versprei oor sy latere werke waarvan die grootste gros uit opstelle van wisselende lengte bestaan.

In die lig hiervan is dit sonder meer duidelik dat ’n beknopte uiteensetting van die kern van Heidegger se latere denke die bestudering van sy vroeëre werke aansienlik sal vergemaklik. Die doel van hierdie opstel is dan juis om so ’n oorsig te gee. Dit sal gedoen word deur veral aandag te gee aan Heidegger se gedagtes rondom die begrippe “Syn”, “Denke” en “Taal”.⁵

Die Syn

In een van die meer toeganklike gedeeltes van sy latere werke skryf Heidegger as volg oor die syndes en die Syn: “Die Dinge sind und die Menschen, Geschenke und Opfer sind, Tier und Pflanze sind, Zeug und Werk sind. Das Seiende steht im Sein (H 41).⁶ Wanneer ons hierdie geheel van die syndes oordink, sê Heidegger, dan lyk dit of ons alles wat is, kan verstaan en bemeester. Ons glo dat dit wat is, die syndes, bekend is, betroubaar is, vanselfsprekend en gewoon is. Maar by ’n nadere ondersoek blyk dit dat daar maar min is van die synde wat bekend raak. Wat wel bekend raak, bly oneksak, en wat bemeester is, bly wankelrig. Dit wat is, meen hy, is nooit deur onself gemaak nie. Dit is selfs nie eens die produkte van ons denke nie, soos wat dit maar al te maklik mag voorkom (H 41).

In sy nadere beskouing van die syndes merk Heidegger ook iets anders as die syndes op, te wete die ontstaan van ’n oopte. Hierdie oop ruimte, sê Heidegger, word egter nie geopen en die grense daarvan word nie vasgestel deur ’n aantal syndes wat dit omring, soos wat ’n oop kol in ’n bos omring word deur bome nie. Die oopte is eerder dit wat sigself open, en alles wat is, omsirkel (H 41).

Dit wat is, kan volgens Heidegger slegs as ’n synde wees wanneer dit in hierdie oopte staan, en uitstaan uit dit wat in die oopte geopen word. Dit is dan ook slegs hierdie oopte wat aan ons as mense ’n toegangsweg skenk en waarborg tot daardie syndes wat ons nie self is nie. Dit is aan hierdie oopte te danke dat syndes onthul word (H 42). Met ander woorde, dit is hierdie oopte wat die ruimte (das Freie) verskaf waarin syndes verskyn (VA 276), waarin alles na vore kom om ons te ontmoet (D Th 65). Die onthulling van die syndes in en deur die openende oopte is dus die daarstelling van die aanwesigheid van die aanwesige syndes (VA 276). Heidegger beskryf die oopte ook as die lig waarin die aanwesige syndes verskyn: “Die Lichtung beleuchtet Anwesendes ...” (VA 278).

Hieruit is dit sonder meer duidelik dat Heidegger ’n ontologiese verskil probeer aandui tussen die syndes en hulle Syn, dit wil sê tussen die aanwesige syndes en dit wat hulle aan-wesigheid moontlik maak. Die partikuliere syndes staan in die Syn, die openende oopte wat hulle as bestendige aanwesige syndes teenwoordig stel. As sodanig is die Syn vir Heidegger die grond van die syndes (SG 93), dit wil sê die basis, die fondament waarop en waarin die syndes rus (SG 156). Die Syn as grond is vir hom die *hupokeimenon*, dit wat onderliggend is aan die syndes in hulle totaliteit. Letterlik beteken “grond” die bodem waaruit iets groei (SG 162). Die ontologiese verskil tussen die Syn en die syndes bestaan dan vir

Heidegger daarin dat die Syn wat die syndes, dit wil sê dit wat is, begrond, nie self 'n synde is nie. Die Syn "is" dus nie. Dit bepaal en dra egtger die "is" van die syndes. Wil ons die is-heid, die syn van die syndes verstaan, dan moet ons die Syn as sodanig verstaan, om van daaruit iets te sê oor die syndes. Volgens Heidegger bestaan die tekortkoming van die ganse Westerse metafisika daarin dat hulle nie die ontologiese verskil tussen die Syn en die syndes ingesien het nie, en daarom steeds gepoog het om die Syn, die onderliggende grond, as *synde* te verstaan. Al die valse probleemstellings van die metafisika volg volgens hom hieruit.

Dit moet egter goed verstaan word dat Heidegger met die ontologiese *verskil* tussen die Syn en die synde slegs 'n onderskeid daartussen wou tref en nie 'n ontologiese skeiding wou maak nie. Dat dit die geval is, blyk uit die wyse waarop hy voortdurend praat van die "Sein *des* Seienden" en van die "Anwesen *des* Anwesenden". Hy praat ook dikwels van die "Zwiefalt von Seienden und Sein" of gewoonweg van die "Zwiefalt" om die eenheid en die onderskeid van die Syn en die synde aan te dui. Met die klem meer op die ontologiese verskil tussen die Syn en die syndes praat Heidegger ook enkele kere van die *Zwiefalt* as die "Unter-Schied" (US 31-32).

'n Verdere aspek van die Syn as oopte wat Heidegger bemerk, is dat die onthulling van die syndes in wisselende grade geskied. Die syndes wat onthul word in die oopte, kan ook verhul word. Volgens Heidegger is dit nie die mens wat die syndes verhul nie. Dit is eerder die oopte waarin die syndes staan en waarin hulle onthul word wat gelykoorspronklik 'n verhulling is. Te midde van die syndes vind hierdie verhulling op twee maniere plaas. In die eerste plek onttrek die syndes hulleself van ons tot op daardie een en skynbaar laaste eienskap waarvan ons niks meer kan sê as *dat* hulle is nie. Volgens Heidegger bring die verhulling as *onttrekking* ons tegelyk by die grense van ons kennis in enige gegewe situasie, en by die oorsprong van die onthulling van dit wat onthul word. Deur so 'n onttrekking van die syndes kom ons dus te staan voor die blote gegewenheid van hulle syn, en daarom tegelyk ook voor dit wat die syndes as syndes onthul, naamlik die oopte, die Syn as sodanig (H 42).

In die tweede plek vind verhulling volgens Heidegger ook plaas te midde van dit wat alreeds onthul is, wanneer een synde homself voor 'n ander synde plaas. Dan gebeur dit dat die een die ander kan verberg. So kan enkele syndes 'n hele aantal verberg en een selfs almal. In hierdie geval vind verhulling nie as onttrekking plaas nie. Die syndes verskyn wel, maar hulle stel hulself anders voor as wat hulle is. Hierdie soort verhulling noem Heidegger *verberging*. In hierdie verberging fundeer Heidegger die moontlik-

heid dat die mens foutief kan optree met betrekking tot die syndes. As die een synde nie 'n ander verberg nie, sê Heidegger, dan kan die mens hom in sy omgang met die syndes nie vergis en op 'n ongeldige wyse met hulle omgaan nie (H 42).

Verhulling kan dus 'n onttrekking wees, of 'n blote verberging. Ons is egter nooit volkome seker of dit die een of die ander is nie, want dit is die verhulling — en nie die mens nie — wat self onttrek en verberg. Op grond hiervan kom Heidegger tot die belangrike gevolgtrekking dat die oopte waarin die syndes verskyn, nooit 'n statiese verhoog is waarvan die gordyne permanent oopstaan en waarop die spel van die syndes afloop nie. In die oopte as onthulling sit daar eerder iets dinamies. Die onthulling, die opening van die oopte, sê Heidegger, gebeur as hierdie dubbele verhulling. Daarom het die onverborgenheid van die syndes vir hom nooit die karakter van 'n statiese toestand nie, maar eerder die karakter van 'n gebeurtenis (H 42).

Teen hierdie agtergrond ontwikkel Heidegger 'n waarheidsbegrip wat volgens hom oorspronklik is as die tradisionele waarheidsbegrip. Volgens die konvensionele opvatting kan die begrip “waar” op twee afsonderlike sake toegepas word, naamlik op dinge en uitsprake. 'n Ding is waar wanneer dit eg is en nie vals is nie. 'n Egte muntstuk sal dus 'n ware muntstuk wees, terwyl 'n vervalste muntstuk onwaar sal wees. Die waarheid van 'n ding bestaan volgens hierdie opvatting dus in die ooreenstemming tussen die ding en die idee daarvan soos dit vooraf verstaan is. In onderskeiding hiervan kan uitsprake ook gekwalifiseer word met die begrip “waar”. Die waarheid van 'n uitspraak bestaan dan in die ooreenstemming tussen dit wat *bedoel* word met 'n uitspraak, en die *ding* waarvoor daar 'n uitspraak gemaak word. Hierdie tipe waarheid staan algemeen bekend as proposisionele waarheid (W 76). Die begrip “waar” kan dus volgens Heidegger twee betekenis hê, naamlik werklik (nie vals nie) en “ooreenstemming”. Albei hierdie betekenis veronderstel egter die begrip, “korrektheid”: korrektheid naamlik van die ooreenstemming tussen ding en apriori idee, of bedoeling en ding (W 75).

Volgens Heidegger is die opvatting van waarheid as attribuut of eienskap van feitelike dinge en uitsprake afgelei van 'n meer oorspronklike betekenis van waarheid, naamlik waarheid as die *Entbergung* (onthulling) van die syndes (W 268). Hierdie oorspronklike waarheidsbegrip het volgens hom voorgekom by die vroeëre Griekse denkers tot en met Plato. Hulle het die *alétheia*, wat tradisioneel vertaal word as waarheid, verstaan as die onverborgenheid van die onverborgene, as “das offen Anwesende” (PLW 27). Die onverborgene en aanwesige synde is dan verstaan as dit wat van die

verborgenheid ontnem is. Vandaar dan die woord *a-létheia*, die teendeel van die verborgene. Volgens Heidegger se interpretasie van die Griekse denkers dui die waarheid as onverborgenheid nie op 'n statiese toestand waarin die onverborgenheid homself totaal losgemaak het van alle verborgenheid (H 43) in 'n gelykmatige proses waardeur die oopte wat die syndes onthul, sigself geleidelik open nie (PLW 27-33). Inteendeel, die onverborgenheid moet homself ontworstel van die verborgene. Die lig van die onverborgenheid moet vir homself 'n oopte in die duisternis van die verborgenheid oopworstel. Die syndes verskyn dus in hulle aanwesigheid in die oopte van die onverborgenheid (waarheid) wat die verborgenheid oorwin het. Tegelykertyd dreig die ontworstelde oopte om in die stryd tussen die verborgenheid en onverborgenheid deur die verborgenheid verswelg te word (PLW 27-33). Waarheid is dus vir Heidegger die gebeurtenis waarin die onverborgenheid van die syndes ontworstel word van die verborgenheid. Waarheid is die gelykoorspronklike gebeurtenis van die onthulling en die verhulling van die syndes waardeur die mens toegang verkry tot die syndes wat hy nie self is nie. Die wese van waarheid is hiervolgens die oorspronklike konflik waarin die oopte verower word waarin die syndes staan en van waaruit die syndes hulleself in hulleself terugtrek (PLTh 55).

In die gebeurtenis van waarheid waarin die syndes in hulle Syn tegelyk onthul en verhuul word, kom die wese van die mens vir Heidegger in sig. Gelykoorspronklik met die gebeurtenis van die onthulling en die verhulling van die syndes, word die mens in sy wese verlig, dit wil sê in die volheid van sy wese gebring (VA 278). Dit beteken dat die mens ingetrek word in die gebeurtenis van die opening van die oopte waardeur hy sy wese ontvang as openheid vir die Syn. In soverre die mens ingelaat is in hierdie gebeurtenis, is hy oorgegee aan die Syn en eien hy die Syn vir homself toe (ID 103). Hierdeur wil Heidegger sê dat die mens mens is deurdat hy instaan in die gebeurtenis van die waarheid. "Wir sind als die in der Lichtung des Seins Stehenden", merk Heidegger êrens op (SG 146). Die mens is dus die wese wat deur die Syn geraak word, meer nog, deur die Syn in beslag geneem word. Die keersy van dieselfde beslaglegging beteken vir die mens dat hy die Syn ontvang. In een van sy werke het Heidegger dit as volg geformuleer: "Der Mensch innestehend im Angang von Anwesenheit, dies jedoch so, dass er das Anwesen, das Es gibt (die Syn), als Gabe empfängt, indem er vernimmt, was im Anwesenlassen erscheint. Wäre der Mensch nicht der stete Empfänger der Gabe aus dem 'Es gibt Anwesenheit', erreichte den Menschen nicht in der Gabe Gereichte, dann bliebe beim Ausbleib dieser

Gabe Sein nicht nur verborgen, auch nicht nur verschlossen, *sondern der Mensch bliebe ausgeschlossen aus der Reichweite des: Es gibt Sein. Der Mensch wäre nicht Mensch.* (SD 12-13, my kursivering).

Maar hoe gebeur die wedersydse toe-eiening van die Syn en die mens? Hoe gebeur die onthulling en verhulling van die syndes? Hoe gebeur waarheid? Heidegger is van mening dat 'n mens hieroor blykbaar nie kan praat nie. Die mens kan dit slegs ervaar in soverre hy hom inlaat in die gebeurtenis. Die gebeurtenis waarom dit hier gaan, is dus vir Heidegger nie 'n blote voorval waaroor daar iets gerapporteer kan word nie. Dit is ook nie 'n voorval waaroor daar niks gerapporteer kan word nie. Heidegger gebruik die woord "gebeurtenis" op 'n wyse wat glad nie in die alledaagse omgang voorkom nie. Die Duitse woord vir gebeurtenis is "Ereignis" wat afgelei is van "er-eignen". Volgens Heidegger het "er-eignen" oorspronklik die betekenis gehad van "er-äugen" in die sin van aanskou, oproep tot aanskou en toe-eien (ID 100-101). Hierdie *Ereignis* ervaar Heidegger as dit wat laat wees (das Gewährende). Die *Ereignis* is nie 'n resultaat wat uit iets anders spruit nie. Daar is niks waarop die *Ereignis* teruggaan nie en van waaruit dit verklaar kan word nie. Alles spruit eerder uit die *Ereignis*. Die *Ereignis* gee alles, laat alles wees (US 258). As sodanig *ereignet* die *Ereignis* alles. Dit wil sê, die *Ereignis* stel alles in hulle wese daar. Of anders gestel: alles ontvang hulle identiteit in en deur die *Ereignis*. Myns insiens speel daar in die woord "Ereignis" iets deur van die Afrikaanse "yk" in die pregnante sin van die woord. In die *Ereignis* word die wese van die syndes, die waarheid, die mens ens. geyk of gestempel as dit wat dit is. So "ereignet" (yk) die *Ereignis* die syndes tot dit wat in die onverborgenheid onthul en verhul word. Die waarheid word "ereignet" as die oorspronklike konflik tussen onverborgenheid en verborgenheid waardeur die oopte ontworstel word waarin die syndes verskyn. Die mens word "ereignet" as openheid vir die Syn. Die *Ereignis* is dus dit van waaruit alles gestempel word tot dit wat dit is. As sodanig is *Ereignis* as oorsprongswoord na regte ewe onvertaalbaar as die Griekse *Logos* en die Chinese *Tao* (ID 101).

In soverre die mens ingelaat is in die *Ereignis* ontvang hy alles wat hy het en is as 'n gawe. Hy ontvang sy wese as openheid vir die Syn, waardeur hy die Syn as die Syn van syndes (Zwiefalt) ontvang. In soverre hy die Syn ontvang, ontvang hy ook die gawe van taal en denke. Tegelykertyd ontvang die mens die syndes in hulle onthulling en verhulling as dit waarmee hy daaglik omgaan (WD 85, 149).

Hierdie gawe is dit wat oorgegee is aan die mens, wat aan hom gestuur is. Dit wat gestuur is, noem Heidegger "das Geschick". *Geschick* word

“Schiksal” wat noodlot beteken: ’n treurige of ’n bose of ’n goeie lot wat iemand tref. Volgens Heidegger is dit egter ’n afgeleide betekenis. Die grondvorm van *Geschick* is “schicken”, wat volgens Heidegger die oorspronklike betekenis gehad het van: berei, orden, iets bring na die plek waar dit hoort. Gevolglik het dit ook “inruim” en “installeer” beteken (SG 108-109). Wat beteken dit dus wanneer ons praat van “das Geschick des Seins”? In die mees oorspronklike sin van die woord beteken dit dat die Syn homself oorgee aan die mens deur die ruimte in te rig waarin die syndes as syndes en die mens as mens kan verskyn. Die syndes en die mens word dan daardeur bevestig in die ruimte waarin hulle behoort (SG 109, 158). Heidegger het dit as volg saamgevat: “Wenn wir das Wort ‘Geschick’ vom Sein sagen, dann meinen wir, dass Sein sich uns zuspricht und sich lichtet und lichtend den Zeit-Spiel-Raum einräumt worin Seiendes erscheinen kann” (SG 109). Dit wat ter sprake kom as “das Geschick des Seins” en as die *Ereignis* is dus wesenlik dieselfde.

Beteken dit wat in die bostaande gedeeltes oor die Syn gesê is dat die Syn gedink moet word as oopte, grond, onthulling en verhulling, onverborgenheid, *Anwesen*, *Zwiefalt*, waarheid, *Ereignis* en *Geschick*? Hierop sou Heidegger geantwoord het dat die Syn nie vanuit een van hierdie begrippe bedink moet word nie. Al die begrippe moet egter bedink word vanuit die Syn en wel as name wat iets sê aangaande dit wat Syn is. In hierdie name, selfs in die naam “Syn”, vind iets van dit wat alles in hulle wese laat wees, sy weerklank. Die volle betekenis hiervan kom in die volgende paragraaf ter sprake.

Die Syn en taal

Volgens Heidegger is die mens ’n **denkende** en sprekende wese in soverre hy die denke en spreke as gawe ontvang, dit wil sê ingelaat is in die *Ereignis*. Die *Ereignis* as die gebeurtenis van waarheid en die onthulling en verhulling van die syndes in hulle syn “ereignet” gelykoorspronklik die mens as denkende en sprekende wese. Dit beteken vir Heidegger dat daar in die bepaling van die onderlinge verband tussen denke en spreke nie sprake kan wees daarvan dat die een die ander voorafgaan nie. Hulle spruit gelykoorspronklik voort uit ’n gemeenskaplike “bron”. Ter wille van ’n sistematiese uiteensetting sal daar in hierdie paragraaf aandag gegee word aan een aspek van die *Ereignis*, naamlik die “eigenen” van spreke. Hierdeur sal Heidegger se opvatting van taal aan die lig kom. In die volgende paragraaf sal Heidegger se opvatting van denke bespreek word.

In sy analise van taal maak Heidegger ’n baie duidelike onderskeid tussen spreek- en skryftaal enersyds, en dit wat spreek- en skryftaal moontlik maak

andersyds. Laasgenoemde noem hy die wese of bron van skryf- en spreektaal, wat glad nie in dieselfde terme as skryf- en spreektaal beskryf kan word nie. Spreektaal kan byvoorbeeld beskryf word in terme van 'n menslike aktiwiteit waardeur die mens met die gebruikmaking van sekere organe klanke voortbring waardeur hy uitdrukking gee aan sy gemoedstoestand en gedagtes, en by grasia van die gehoororgane van ander persone 'n mededeling kan maak. Hiervolgens word taal beskou as 'n sisteem van betekening en kommunikasie deur middel van informasioordrag. Die klanke van die spreektaal word dan verstaan as tekens vir gedagtes en bedoelinge en skrif op sy beurt as tekens vir klanke. Elkeen van hierdie aspekte van taal kan vervolgens beskryf word in terme van vakwetenskappe soos taalwetenskap, fisiologie, bio-chemie, psigologie, fisika ens. (vgl. VA 245; SG 161; US 14, 204, 246).

Alhoewel dit 'n geldige beskrywing van spreek- en skryftaal kan gee met veel praktiese nut, raak dit volgens Heidegger glad nie aan die wese van die taal nie. Volgens hom moet die wese van die taal nie verstaan word vanuit een of ander menslike of fisies-biologiese aspek daarvan nie. Op 'n omgekeerde wyse moet die menslike en fisies-biologiese aspekte van taal verstaan word vanuit die wese, die bron van taal, naamlik die *Ereignis*. Om die *Ereignis* as sodanig te beskryf, omskryf hy die beslaglegging van die *Ereignis* op die wese van die mens as 'n segging, 'n "Sage" of 'n *Logos*, wat vanuit die *Ereignis* die mens toespreek, terwyl hy die mens se ontvangs van die gawe omskryf as 'n luister na en 'n antwoord op die oorspronklike toespraak.

Die toe-spraak van die *Ereignis* spruit volgens Heidegger uit die gelykoorspronklike onthulling en verhulling van die syndes wat sigself as *Zwiefalt* "ansagt, zusagt oder versagt" (US 253), dit wil sê sigself as sodanig bekendmaak, aankondig, toesê of verseg in die sin van weier of onttrek. Die "Sage" van die *Ereignis* is dus nie 'n blote segging of 'n ongeloofwaardige gerug, of iets soos 'n heldesage nie (US 253), maar wel die verskillende wyses waarop die *Zwiefalt* sigself bekend stel (US 254). Die "Sage" het volgens Heidegger die karakter van 'n *logos* of *legein* in die oorspronklike Griekse sin van die woord. Daarvolgens beteken *legein* nie in die eerste plek spreke nie (VA 212), maar neerlê, voorlê, bymekaarmaak, versamel en gevolglik oes in die sin van iets inbring, onderdak bring, bêre en dus bewaar (VA 208-209). Die *Ereignis* as *Sage* of *logos* is dus die gebeurtenis waarin die syndes neergelê en voorgelê word in die onverborgenheid, die gebeurtenis waardeur die syndes ingebring word in die onverborgenheid en as die onverborgene daarin bewaar word (W 349). Oor hierdie *logos* van die *Ereignis* skryf Heidegger as volg: "Solches Legen aber ist, als sammelndes, aufhebendes,

bewahrendes und verwahrendes, ein Vorliegenlassen, das zum Vorschein bringt: das Vorliegende. Das Vor-liegende aber ist das von-sich-her-Anwesende; das *legen* und der *logos* sind das Vorliegenlassen des Anwesenden in seinem Anwesen" (SG 179). En op 'n ander plek skryf hy: "Der *logos* bringt das Erscheinende, das ins Vorliegen hervor-Kommende, von ihm selbst her zum Scheinen, zum gelichteten Sichzeigen" (VA 213).

Hierdie *Ereignis* as *logos* of *Sage* is volgens Heidegger dit wat die mens oorspronklik aanspreek en hom in sy diepste wese raak. Hoe oorspronklik hy hierdie *Sage* ag, blyk uit die volgende: "... Sage ... die Frühe jenes Morgens, mit dem erst der mögliche Wechsel von Tag und Nact anhebt: Das Früheste und Uralte zugleich" (US 258). Hy noem die *Sage* ook 'n enkele keer die "Ur-Kunde" (US 181). As sodanig is die *Sage* vir Heidegger die eintlike en oorspronklike Taal⁷ wat alle spreektaal voorafgaan. Die *Sage* is die Taal van die wese, die bron, die *Ereignis* wat alles in hulle wese daarstel (US 201). Dit is die Taal wat die syndes in hulle Syn onthul en die mens in sy wese aanspreek.

Teen hierdie agtergrond word Heidegger se bekende uitspraak "Taal is die huis van die Syn" (BH 5) verstaanbaar. Taal as die *Sage* is dit waarin die Syn tuishoort, waar dit beskerm en bewaar word. Deur die Taal as versamelende "vor-liegen-Lassen" word die aan-wesigheid van aanwesige syndes voltrek. Maar hierdie aan-wesigheid van aanwesige syndes is die Syn self. Die Taal is so nie net die neerlegging en voorlegging van syndes in hulle onverborgenheid nie. Dit is tegelyk die wyse waarop die Syn binnegehaal, tuisgebring en bewaar word waar dit hoort, naamlik in die *Zwiefalt* van die syndes-in-hulle-Syn. Sonder die Taal sou alle syndes in die niet versink (US 177). Die Taal is met ander woorde die aankoms en tuiskoms van die Syn as die Syn-van-syndes. "Das Sein von jeglichem, was ist, wohnt im Wort. Daher gilt der Satz: Die Sprache ist das Haus des Seins" (US 166).

Op grond hiervan is Heidegger van mening dat dit nie in die eerste plek die mens is wat 'n taal spreek nie, maar die Taal wat self spreek. "Die Sprache spricht, nicht der Mensch" (SG 161) is nog een van Heidegger se bekende uitsprake. Die mens spreek net in soverre hy antwoord op die aan-spraak van die Taal (SG 161). Die antwoord bestaan daarin dat die mens sy spreke daardeur te laat bepaal (be-stimmt) (WP 76). So verleen die *Sage* aan die mens die moontlikheid tot spreke (vgl. US 259).

Die mens is egter slegs tot spreke in staat deur te luister na die *Sage* van die Taal. Slegs daardeur is die mens in staat om sy spreke in ooreenstemming te bring met die Taal. Voorafgaande aan alle spreke is daar hierdie luister na die Taal. Daardeur wil Heidegger sê dat ons nie net 'n taal praat nie, maar

dus die vermoë tot spreke deurdat ons vooraf in ons wese deur die *Ereignis* as *Sage* "ereignet" (geyk) is as horende en sprekende wesens. Daardeur word die mens ingelaat in die wesensruimte waarin hy behoort, en gelyk-oorspronklik die vermoë geskenk om dit wat in die *Sage* aan hom toegesê word, toe te eien (US 260). Om die primaat van die *Sage* bo spreektaal nog skerper te belig, gaan Heidegger selfs so ver as om te sê dat die wese van die mens deur die *Ereignis* in die *Sage* veranker word om hom in die gewoonte (*Brauch*) te bring om die *Sage* in die klinkende klanke van die spreektaal oor te bring (US 260). Die woord "Brauch" wat Heidegger hier gebruik, sê eintlik twee dinge. Enersyds dui dit aan dat die mens in sy ge-woon-te, in die woning van sy wesenseie gebring is. Andersyds wil dit sê dat die mens deur die *Sage* gebruik word om homself ter sprake te bring (US 266). Die sprekende mens is dus hoegenaamd nie uit homself in staat tot spreke nie. Hy is slegs daartoe in staat in soverre hy die toesegging van die *Sage* luisterend ontvang.

Maar hoekom sou Heidegger die vreemde opmerking maak dat die *Sage* die mens gebruik om sigself ter sprake te bring? Het hy dan nie self gesê "die Sprache spricht" nie? Die antwoord hierop word verkry deur te let op die wyse waarop die Taal volgens Heidegger spreek: "Die Sprache spricht als das Geläut der Stille" (US 30). By 'n ander geleentheid praat hy van die geluidlose stem van die Syn (N II 484). Die mens word gebruik om hierdie geluidlose stem van die *Sage* te verklank in spreektaal. Maar hoe is dit moontlik? En hoe is dit moontlik om 'n geluidlose stem te hoor? Die vreemdheid van Heidegger se uitsprake verdwyn wanneer daar in gedagte gehou word dat hy die geluid van die stilte, die geluidlose stem, en die gehoor wat daarmee gepaard gaan, nie verstaan in foneties-akoesties-fisiologiese terme nie (US 252). Waarvan hier sprake is, is eerder die toesegging van die *Ereignis* waarin die *Zwiefalt*, die syndes-in-hulle-Syn hulleself bekend maak, en toegeëien word deur die mens. So verstaan, is die *Sage* 'n geluidlose Taal wat die mens aanspreek en deur hom gehoor word, slegs in soverre hy ingelaat is in die *Ereignis*.

Hiermee is al die probleme egter nog nie opgelos nie, want hoe is dit moontlik om 'n geluidlose stem en die geluid van die stilte *ter sprake* te bring in spreektaal? Die probleem word vererger deurdat Heidegger op 'n paar plekke uitdruklik die uitspraak maak dat die stil stem van die *Sage* as die wese van Taal die spreektaal moontlik maak, maar dat ons tog nie in die spreektaal oor die wese van Taal kan praat nie (US 112, 265). Die oplossing is daarin geleë dat die Taal in die spreektaal op 'n ongesproke wyse ter sprake kom. In ons alledaagse spreektaal is die *Sage* as die bron van die

spreektaal steeds *mée*-sprekend teenwoordig. In die spreektaal en in ons spreke is ons steeds reeds ingelaat in die oorspronklike toesegging van die *Sage* wat dit vir ons moontlik maak om van iets en oor iets te praat (US 161). Ons ervaar ons oorspronklike ingelatenheid in die toesegging van die *Sage*, meen Heidegger, wanneer ons verby die klinkende woord luister na die stil stem van die *Sage* waaruit dit voortkom. Dan word die toesegging gehoor wat die spreke bepaal (be-simmt). Hieroor skryf Heidegger êrens as volg: “In der Be-stimmung ist der Mensch durch eine Stimme betroffen und angerufen, die um so reiner tönt, je lautloser sie durch das Lautende hindurchklingt” (SG 91). Ons kan die oorspronklike toesegging van die *Sage* ook ervaar wanneer ons deur iets diep geraak word; iets wat ons bedreig, of opgewonde maak, en dan nie die regte woord kan vind om dit te benoem nie. Ons laat dan dit wat ons aangeraak het, in die ongesprokene, in die swye, en maak dan volgens Heidegger daardeur, sonder om dit reg te verstaan, oomblikke deur waarin ons die *Sage* self van ver af en vlugtig aanroer (US 161). In die swye antwoord ons dan op dit wat ons met ’n geluidlose stem toespreek (US 117).

Hieruit volg dit dat die toesegging van die *Sage* homself in die spreektaal tegelyk onthul en verhul. Die toesegging van die *Sage* berg en verberg homself tegelyk in die spreektaal: wanneer ons slegs na die klinkende woorde van die spreektaal luister, hoor ons nie die *Sage* nie; wanneer ons verby die spreektaal luister, hoor ons dit wel. Dit wat sigself so onttrek, meen Heidegger, gaan die mens wesenliker en innerliker aan as alle aktualiteite wat hom omring. Dit wat sigself so onttrek is, volgens hom aanwesiger, nader aan ons as alle aktualiteite wat ons omring, omdat die onttrekking ons wese in beslag neem. Die onttrekking trek ons om self op die onttrekkende te wys. Hierdie gegewe het belangrike implikasies vir Heidegger se opvatting van die mens, waaroor hy as volg skryf: “Wir sind überhaupt nur wir und sind nur die, die wir sind, indem wir in das Sichentziehende zeigen. Als der dahin Zeigende ist der Mensch der Zeigende. Und zwar ist der Mensch nicht zunächst Mensch und dann noch ausserdem und vielleicht gelegentlich ein Zeigender, sondern: gezogen in das Sichentziehende, auf dem Zug in dieses und somit zeigend in den Entzug ist der Mensch allererst Mensch. Sein Wesen beruht darin, ein solcher Zeigender zu sein” (VA 135-136. Vgl. ook WD 6).

Uit dit wat gesê is oor die aard van die spreektaal, is dit duidelik dat dié duiding van die onttrekkende *Sage* en *Ereignis* nie daarin kan plaasvind nie. Waarin bestaan die duiding van die *Ereignis* dan? In swye? Indien wel, watter implikasies het dit vir ons konkrete alledaagse lewe? En indien die

duiding van die *Ereignis* dan nie in spreektaal kan plaasvind nie, wat is dan die aard en die gehalte van die duiding wat wel in die spreektaal voorkom? Heidegger se siening oor die aard van denke is 'n belangrike stap in die verkryging van 'n antwoord op hierdie vrae.

Die Syn en denke

Volgens Heidegger is die *Ereignis* as die toesegging van die *Zwiefalt*, as die onthulling van die syndes-in-hulle-Syn, as die ont-berging van die "Anwesenden" in hulle "Anwesen", dit wat menslike denke oproep. Die *Ereignis* is egter nie die sleutel wat 'n finale antwoord verskaf op al die vrae wat in die denke mag opkom nie. Die *Ereignis* is eerder dit wat alle vrae oproep, die geheimenis van alle geheimenisse, die raaisel van alle raaisels (W 268). Dat die *Zwiefalt* homself aan die mens toesê, is vir Heidegger die wonder van alle wonders, die "Fragwürdigsten" (WD 149), waarvoor die mens slegs in verwondering kan staan en dit as sodanig vir homself kan toe-eien. Hierdie verwonderende toe-eiening gebeur as denke. Daarom kon Heidegger sê: "... das Wesen des Denkens bestimmt sich aus dem, was es zu bedenken gibt: aus dem Anwesen des Anwesenden, aus dem Sein des Seienden. Denken ist erst Denken, wenn es das ... (Sein) an-denkt, Jenes, was dieses Wort eigentlich und d.h. unausgesprochen nennt. Das ist die Zwiefalt von Seienden und Sein. Sie ist das, was eigentlich zu denken gibt. Was sich so gibt, ist die Gabe des Fragwürdigsten" (WD 149). Soos dit met spreke die geval is, is denke dus ook nie in die eerste plek 'n menslike aktiwiteit wat van homself uitgaan nie. Denke is vir Heidegger allereers "Denken des Seins": dit is denke wat aan die Syn toebehoort, en wel op tweërlei wyse. Enersyds spruit die denke voort uit die Syn (*Ereignis*), en andersyds keer dit daartoe terug deurdat dit die wese van die Syn (*Ereignis*) oordink (BH 7). Denke is "Widerhall der Gunst das Seins" (WM 49).

Daarom het hierdie denke vir Heidegger 'n besondere karakter wat hy aandui met die woord "Gelassenheit". Hiermee wil hy sê dat denke nie verstaan moet word as 'n wilsakte van die mens nie (DTh 25,61), maar as 'n gelate oorgawe aan die *Ereignis*, waardeur hy hom in die *Ereignis* inlaat en so die toesegging van die *Zwiefalt* in ontvangs neem (DTh 72, 81, US 135, PLTh 62). Hierdie ontvangs van die toesegging vind volgens Heidegger slegs plaas in soverre dit vernemend oordenk en gedenk word. As sodanig is denke vir Heidegger "Andenken" (DTh 82). *Andenken* oordink die "Sache des Denkens", naamlik die *alétheia*, die onverborgenheid van die onverborgene, die gelykoorspronklike onthulling en verhulling van die syndes-in-hulle-Syn, die toesegging van die *Zwiefalt* (W 268). *Andenken* oordink dit wat die mens in sy diepste wese raak, dit wat die mens open vir

die oopte van die *Ereignis*. *Andenken* bedink dus dit waarin die ens wesenlik berus, want, sê Heidegger: "... wir sind schon, und zwar insofern wir überhaupt sind, in dem Bezug zu dem, was zu denken gibt" (WD 59).

Waar denke op hierdie wyse is, is daar gedagtes (Gedanken). Daaronder kan verstaan word menings, voorstellings, nadenke, ingewings. Volgens Heidegger sê die Oud-Hoogduitse woord vir gedagtes naamlik "gidanc" of "der Gedanc" veel meer. "Gedanc" beteken: die gemoed, die hart, die hartgrondige, die innerlikste van die mens. In Heideggeriaanse terme is die "Gedanc" dus die versameling van alles wat ons aangaan; die versameling van dit waarin ons wesenlik berus in soverre ons mense is. Dit beteken vir Heidegger dat die gemoed in die gedagtes as "Gedanc" dit gedenk waarin die gemoed versamel bly, dit wil sê dit waarin die mens wesenlik behoort, die *Ereignis*. Hierdie aandenkende gedenk noem Heidegger die oorspronklike danke (WD 157-158). Danke word nie hier verstaan in die sin van bedank, afreken, of vergeld nie. Danke word verstaan as die oordenking van dit waaraan die mens alles wat hy het (die syndes) en is (sy wese as denkende) *te danke* het. Hierdie gedagtes vat Heidegger as volg saam: "Das was uns je und je zu denken gibt, ist das Bedenklichste. Was es gibt, seine Gabe, übernehmen wir dadurch, dass wir das Bedenklichste bedenken. Hierbei halten wir uns denkend an das Bedenklichste. Wir denken es an. So gedenken wir dessen, dem wir die Mitgift unseres Wesens, das Denken, verdanken. Insofern wir das Bedenklichste denken, danken wir" (WD 158).

Met hierdie dankende aandenkende denke neem die mens dit wat aan hom toevertrou is, in ontvangs. Die ontvangs is egter slegs 'n eintlike ontvangs wanneer die denke dit wat aan hom toevertrou is, só oordink dat die toevertroude ervaar word as dit wat dit is. Met ander woorde, denke neem die gawe, die toesegging van die *Zwiefalt* slegs in ontvangs wanneer dit "ongeskonde" bewaar word. Die *Zwiefalt* word so bewaar deur dit as sodanig te laat vir wat dit is, dit wil sê te laat in dit waarin dit rus. Die denkende bewaring van die gawe is dus vir Heidegger: "die Sache dahin bringen und fortan lassen, wohin sie gehört" (WD 159). Soos dit met denke en spreke die geval is, spruit hierdie bewaring nie uit een of ander bewaringsdrang wat in die mens gelokaliseer is nie. Die bewaring word moontlik gemaak deur die *Zwiefalt* wat sigself bekend maak en aanbied vir bewaring (WD 97). In die gelykoorspronklike onthulling en verhulling van die syndes-in-hulle-Syn word tegelyk ook die aandenkende dankende denke opgeroep en geyk (vereignet) as die bewaring van die gawe. Dit is dus nie in die eerste plek die mens wat bewaar nie, maar die daarstellende *Ereignis* self: "Nur das Verwahrende kann bewahren — nämlich das zu-Bedenkende"

(dit wat denke oproep: die *Ereignis*) (Wd 97).

Die *Ereignis* waarborg dus sy eie bewaring deur die denke as aandenke en dank op te roep. Daardeur word die *Ereignis* geberg, ingebring in dit wat dit wesenlik is en só as *Ereignis* ervaar. Daardeur, sê Heidegger, word die gawe ook beskerm teen die gevaar dat dit moontlik in vergetelheid kan verval (WD 97). Maar bestaan daar so 'n moontlikheid as dit deurgaans die *Ereignis* self is wat in sy toesegging van die *Zwiefalt* denke oproep? Waarborg die toesegging dan nie self dat dit dankend aandenkend oordink word nie? Of moet ons aanvaar dat daar tog een of ander menslike faktor is wat die suiwer aandenkende denke vertroebel? Maar hierop antwoord Heidegger dat dit nie 'n menslike "tekort" of "fout" is wat die *Ereignis* in vergetelheid laat verval nie, maar juis die feit dat die *Ereignis* homself as sodanig aan ons onttrek. Die *Ereignis* hoef hom nie as sodanig aan die menslike aandenkende denke oor te gee nie. Die *Ereignis* kan homself bewaar deur die aandenkende denke op te roep wat die *Ereignis* nie noodwendig as sodanig hoef te oordink nie. Die *Ereignis* kan homself ook as *iets* anders laat dink, soos wat dit volgens hom deurgaans in die geskiedenis van die Westerse metafisika die geval was. Die *Ereignis* kan dus volgens Heidegger die vergetenheid van homself as sodanig toelaat (WD 97).

Maar wat beteken dit dan nou? Is Heidegger dan nie hiermee besig om die moontlikheid vir denke wat so pas uiteengesit is, weer op te skort nie? Myns insiens kan hierdie skynbare teenspraak in sy denke maklik verklaar word deur in gedagte te hou dat Heidegger 'n onderskeid maak tussen twee soorte denke. Enersyds bestaan daar dié denke wat die toesegging van die *Zwiefalt* korrek gehoor het, omdat die *Zwiefalt* sigself as sodanig bekend gemaak het. Die denke wat hierdeur opgeroep word, is die aandenkende dankende denke, die egte denke. Dit is 'n egte denke omdat dit die volheid van die toesegging van die *Zwiefalt* oordink en bewaar. Daarbenewens bestaan daar 'n ander ewe legitieme denkmoontlikheid wat volgens Heidegger slegs een aspek van die *Zwiefalt* oordink, naamlik die syndes soos hulle voorkom. Hierdie denke oordink slegs die syndes as syndes, en nie die syndes-in-hulle-Syn nie. Hierdie denkmoontlikheid kom volgens Heidegger voor in die alledaagse lewe, die tegnologie en die vakwetenskappe. Dit kom volgens hom ook voor in die ganse Westerse metafisika wat die Syn in terme van een of ander synde verstaan het. Soos die aandenkende dankende denke is hierdie denke ook moontlik gemaak deur die toesegging van die *Zwiefalt*, maar dit het volgens Heidegger die aktuele gestalte aangeneem waarin dit slegs die aanspraak van die synde hoor. Hoekom? Omdat die *Zwiefalt* hom slegs bekend gemaak het in die synde, omdat die Syn homself in die daarstelling van die syndes gelyk-oorspronklik onttrek het (WD 97).

Daarmee wil Heidegger sê dat die mens in elk geval die “Beschickten” is, die wese wat die gawe van die Syn (*Ereignis*) in elk geval ontvang soos wat die *Ereignis* dit aan hom skenk: “Wir sind als die in der Lichtung des Seins Stehenden die Beschickten, die in den Zeit-Spiel-Raum (die oopte van die *Ereignis*) Eingeräumten” (SG 146).

Hierdie “Schickung des Seins” bewaar ons dan in ’n denke wat daarmee ooreenstem. Daarom kan Heidegger sê dat die ganse Westerse denke sedert die vroegste Griekse filosowe ’n “Seinsgeschick” is: dit is geskenk deur die Syn self, dit wat denke oproep. Die geskiedenis van die Westerse denke is daarom ewe-eens nie ’n geskiedenis van menslike handeling nie, maar wel van die *Seinsgeschick*. Denkgeskiedenis is dus *Seinsgeschichte*.

Maar waar pas die aandenkende dankende denke in die *Seinsgeschichte* in? Volgens Heidegger is dit ook *Seinsgeschick*, en wel so dat die *Zwiefalt* hom daarin bekend stel as dit wat die syndes in hulle Syn daarstel en tog homself in die onthulling ontsê aan die mens. In die aandenkende dankende denke gedenk die mens die ontsegging van die *Zwiefalt* as sodanig. Die daarstelling van die syndes in hulle Syn word oordink as die gelykoorspronklike onthulling van die syndes en die verhulling van “dit” wat ter sprake kom in die woorde “Syn”, “Zwiefalt”, “Ereignis”, “Anwesen”, “alétheia” en “Unverborgenheit”. As sodanig is die aandenkende denke ’n verwagting (DTh 85). Hierdie verwagting is egter nie ’n afwagting van ’n aanwysbare *iets* nie, maar die oopstelling vir dit wat ons in ons wese aanspreek (DTh 68). Dit is ons gelate oopstelling vir die ruimte van die *Ereignis* waarin ons steeds reeds ingelaat is in soverre ons mens is (DTh 72, 74).

Kan hierdie aandenkende dankende denke egter gerealiseer word? Ja, sê Heidegger, maar nie in die denkwys van die alledaagse bestaan, of die wetenskap en tegnologie, of die metafisika nie. Die denkwys wat hierin gevind word, staar hom blind teen die syndes en “sien” nie die Syn nie; dit hoor net die klanke van spreektaal sonder om die Taal wat daarin spreek te verneem; dit bedink net die syndes, sonder om daardie gedagtes te oorskry in die rigting van die skenkende grond van alle syndes, spreke en denke. Egte, wagtende aandenkende denke is vir Heidegger daarom: “Ausschau halten und zwar innerhalb des schon Gedachten nach dem Ungedachten, das sich im schon Gedachten noch verbirgt” (VA 139).

Hiermee bereik ons dieselfde punt as wat hierbo in die bespreking van taal bereik is, op grond waarvan Heidegger kon sê: “Wir sind überhaupt nur wir und sind nur die, die wir sind, indem wir in das Sichentziehende weisen. Dieses Weisen ist unser Wesen. Wir sind indem wir in das Sichentziehende zeigen. ... gezogen in das Sichentziehende, auf dem Zug in dieses und somit

zeigend in den Entzug ist der Mensch allererst Mensch. Sein Wesen beruht darin, ein solcher Zeigender zu Sein" (VA 135-136). Is die saak dan nou hiermee verder gevoer? Ja, in die sin dat daar 'n antwoord gekry is op die vraag waarin die duiding van die Taal berus. Die duiding van Taal as die toesegging van die *Zwiefalt* bestaan naamlik in die wagtende, dankende, aandenkende oordenking van die *Ereignis* as die gelykoorspronklike onthulling van die syndes en verhulling van dit wat homself as "die Syn" bekend stel. Dit laat ons egter nog met die vraag of hierdie denke implikasies het vir ons konkrete alledaagse bestaan. Verander iets wanneer die bron of skenkende grond van syndes, spreke en denke oordink word? Ons kan by voorbaat vermoed dat dit geen implikasies vir ons alledaagse lewe het nie, omdat die alledaagse en wetenskaplik- tegnologiese denke wat konkrete resultate toon, wat prakties omgaan met die syndes, volgens Heidegger nooit vanuit sigself tot dankende, aandenkende denke kan kom nie (BH 43, W 188). Die aanspraak van die Syn word immers eers gehoor wanneer die mens verby die alledaagse luister, wanneer hy uit die alledaagse 'n sprong⁸ waag in die onbekende in, en homself dan in die wesenlike, die *Ereignis* bevind. Slegs wanneer die mens hierdie sprong gewaag het, betree hy die outentieke synswyse wat Heidegger beskryf in terme van die vers van Hölderlin wat lui: "... dichterisch wohnet / der Mensch auf dieser Erde" (EH 31).

"Bauen wohnen denken"

Wie so deur denke en spreke ingelaat is in die toesegging van die *Zwiefalt*, is die mens wat volgens Heidegger outentiek op hierdie aarde woon. Ingelaat in hierdie toesegging word die mens in sy wesenseie daargestel, woon hy in die waarheid van die Syn (W 189). Uit ons alledaagse omgang weet ons as praktiese mense dat 'n woonplek op een of ander wyse opgerig of gebou moet word. Ons ervaar dit dan asof die bou die woon voorafgaan. Heidegger is egter 'n ander mening toegedaan. Bou is vir hom alreeds woon (PLTh 146). Dit sê hy op grond van die etimologie van die Duitse woord vir bou, naamlik "bauen". *Bauen* is volgens Heidegger afgelei van *buan* wat beteken "om te woon, op 'n plek te bly". In die alledaagse omgangstaal het hierdie betekenis van *bauen* egter verlore geraak (PLTh 146). Op sy beurt is *buan* afgelei van *bhu* of *beo* wat in die Duitse taal verwoeg word tot "ich bin" en "du bist". Tans het dit die betekenis van "ek is" en "jy is", maar oorspronklik het dit volgens Heidegger beteken "ek woon" en "jy woon". Volgens Heidegger is die wyse waarop ek en jy is, die wyse waarop die mens op die aarde is, *buan* of woon (PLTh 146-147).

Volgens Heidegger bestaan daar egter ook 'n tweede betekenis van *buan*,

naamlik om te koester, te beskerm, te bewaar en te versorg, spesifiek om grond te bewerk en om wingerd te verbou. Bou kan dus ook verstaan word as kultivering, dit wil sê versorgend aandag gee aan gewasse wat vrugte vanuit hulleself laat ryp word. Op grond hiervan kan bou ook verstaan word as die maak of vervaardiging van iets, byvoorbeeld 'n skip, maar dit is volgens Heidegger slegs in 'n afgeleide sin waar. Bou as kultivering en bou as konstruksie word omvat deur die bou as woon (PLTh 147). Die bou as woon maak die aktuele vorme van bou as kultivering en bou as konstruksie moontlik.

Dit sê Heidegger op grond daarvan dat hy woon verstaan as die mens se oorspronklike ingelatenheid in die toesegging van die *Zwiefalt*. Die mens woon slegs in soverre hy oorgegee is aan Taal (ID 38), in soverre hy die oopte van die *Ereignis* dankend, aandenkend gedenk. Die mens woon, is pas mens, in soverre hy self openheid is vir die *Ereignis* en sodoende die *Ereignis* bewaar (PLTh 149).

Die aktuele vorme van woon tree volgens Heidegger te voorskyn wanner ons die woon oordink as die verblyf van sterflinge op die aarde. Maar “op die aarde” beteken alreeds “onder die hemel”. Beide beteken ook “blywend voor die gode” en sluit in “die onderlinge verband van mensewesens tot mekaar” (PLTh 149). Hiermee wil Heidegger sê dat woon die wyse is waarop die mens op die aarde en onder die hemel sy omswerwinge van sy geboorte tot sy dood voor die gode volbring (HH 17). Die aarde en die hemel, gode en sterflinge open die ruimte waarin die mens, ingelaat in die oorspronklike toesegging, woon. Die oorspronklike eenheid van die aarde en hemel, gode en sterflinge, noem Heidegger die vierskaar (das Geviert).

Die aarde is vir Heidegger die dienende onderhouer, die draer van dit wat bloei en vrug dra. Die aarde is te vinde in rotse en water. Dit word groot as plante en diere. Wanneer ons “aarde” sê, dan dink ons reeds die ander drie daarmee saam, maar, sê Heidegger, sonder om die eenvoudige eenheid van die vierskaar in gedagte te hou (PLTh 149).

Die hemel is die gewelfde pad van die son, die baan van die veranderende maan, die glans van die bewegende sterre, die seisoene in hulle verandering, die lig en die skemerte van die dag, die donkerte en die skynsel van die nag, die mildheid en dreigende van die weer, die wolke wat verby dryf en die blou dieptes van die lugruim (eter). Wanneer ons “hemel” sê, dan dink ons reeds die ander drie daarmee saam, maar sonder om die eenvoudige eenheid van die vierskaar in gedagte te hou (PLTh 149).

Die gode is vir Heidegger die winkende boodskappers van die godheid. Vanuit die heilige⁹ heerskappy van die godheid verskyn die god in sy

onverborgenheid of onttrek dit hom in sy verborgenheid. Wanneer ons van die gode praat, sê Heidegger, dink ons alreeds die ander drie daarmee saam, maar sonder om die eenvoudige eenheid van die vierskaar in gedagte te hou (PLTh 150).

Die sterflinge is vir Heidegger die mense. Hulle word sterflinge genoem omdat hulle kan sterf. Om te sterf beteken om in staat te wees tot die dood as dood. Volgens Heidegger is dit slegs die mens wat sterf. Hy sterf voortdurend in soverre hy op die aarde, onder die hemel, voor die gode bly. Wanneer ons van sterflinge praat, sê Heidegger, dan dink ons alreeds die ander drie daarmee saam, maar sonder om die eenvoudige eenheid van die vierskaar in gedagte te hou (PLTh 150).

Volgens Heidegger is sterflinge in die vierskaar deur te woon. Die sterflinge woon daarin, in soverre hulle die vierskaar as sodanig in sy volle wese bewaar. Omdat dit die vierskaar is wat bewaar word, sal dit gevolglik 'n viervoudige bewaring wees. In die eerste plek woon die sterflinge in soverre hulle die aarde red (retten) in die oorspronklike sin van die woord. Die redding beteken nie net iets van 'n gevaar ontruk nie. Redding beteken volgens Heidegger eintlik om iets in sy eie wese vry te laat, om iets te laat wees soos dit wesenlik is. Om die aarde te red, beteken dus om die aarde nie te bemeester of te onderwerp nie waarvandaan dit maar net een stap is tot die ongebreidelde eksploitasie van die aarde (VA 150).

In die tweede plek woon die sterflinge in soverre hulle die hemel as hemel ontvang. Hulle laat die son en die maan en die sterre oor aan hulle wentelbane. Hulle laat die seisoene hulle seënninge en bedreiginge bring. Hulle maak die nag nie tot dag nie en die dag nie tot 'n dolle gejaag nie (VA 151).

In die derde plek woon sterflinge in soverre hulle die gode as gode verwag. In hoop wag hulle op die tekens van die gode se aankoms en misken nie die tekens van die gode se afwesigheid nie. Hulle maak nie vir hulleself gode nie en bedryf nie afgodediens nie. In die diepste onheil wag hulle steeds op die heil wat onttrek is (VA 151).

In die vierde plek woon sterflinge in soverre hulle hul eie wese — dat hulle naamlik hulle dood as dood vermag — in die gebruik en beoefening van dié vermoë inbring, sodat daar 'n goeie dood kan wees. Om die sterflinge in die wese van die dood in te lei, beteken egter nie om die dood as 'n leë niks ten doel te stel nie, en ook nie om die woon te verduister deur 'n blinde gestaar na die einde nie (VA 151).

Maar wat beteken dit nou eintlik as Heidegger sê dat die woon as die viervoudige bewaring van die vierskaar gebeur (ereignet) in die redding van die aarde, in die ontvangs van die hemel, in die verwagting van die gode, in

die begeleiding van die sterflinge na die dood? Kan die woon wat beskryf is as hierdie viervoudige bewaring, geaktualiseer word? Hierop antwoord Heidegger onomwonde met 'n ja, en wel omdat die mens die vierskaar bewaar in dit waarmee hy daaglik omgaan, naamlik dinge. Die menslike omgang met dinge is vir Heidegger nie iets ekstras wat as 'n vyfde element by die vierskaar gevoeg word nie. In sy omgang met dinge woon die mens steeds reeds in soverre hy die vierskaar as sodanig te voorskyn bring in die dinge. Dit is volgens Heidegger slegs moontlik wanneer die dinge self as dinge in hulle wese gelaat word, as dinge gelaat word in dit waarin hulle rus. Die dinge word as sodanig in hulle wese gelaat wanneer die mens die dinge wat groei, koesterend versorg; wanneer die mens dié dinge wat nie groei nie, self oprig of konstrueer. Hierdie versorging en konstruksie is vir Heidegger bou in die engere sin. Daarom is woon, in soverre dit die vierskaar in dinge bewaar, as bewaring 'n bou (VA 151-152).

Die vierskaar van hemel en aarde, gode en sterflinge wat in die ding as ding daargestel en bewaar word, noem Heidegger "wêreld" (US 22, HH 18). Onder "wêreld" verstaan Heidegger egter nie die gesekulariseerde voorstelling van die universum as natuur en geskiedenis nie. "Wêreld" is vir hom ook nie die teologies voorgestelde skepping (mundus) nie, nóg die totaliteit van die syndes in die sin van kosmos (US 24). Die wêreld is vir Heidegger die huis wat die sterflinge bewoon (HH 18). Wêreld is "... die Weite jenes Spiels, auf das unser Menschenwesen gesetzt ist" (SG 186, vgl. ook US 214). Wêreld is die spel waarin ons as die sterflinge gebring is, omdat ons in die nabyheid van die dood woon. Die dood is immers die hoogste spel waarin die mens wat op die aarde woon, teregkom. Slegs in soverre die mens in hierdie spel gebring en daardeur op die spel geplaas is, slaag hy daarin om waarlik te speel en in die spel te bly (SG 186-187).

Maar waarin bestaan hierdie spel, en wat beteken dit vir die mens om waarlik te speel? Hierdie spel, sê Heidegger, is nie 'n blote speletjie wat volgens bepaalde spelreëls af speel nie. Dit is eerder die spel wat die mens in staat stel tot die hoogste onthulling van die Syn in sy waarheid (SG 186-187). Dit is die spel van die stilte (US 214) waarby die mens ingelaat is danksy die toesegging van die *Zwiefalt* wat die dinge aan die wêreld toevertrou en dit tegelykertyd in die glans van die wêreld bewaar. Hierdie toesegging van die *Zwiefalt* staan aan die dinge hulle wese toe. Die dinge, op hulle beurt, dra die wêreld uit (US 24). In soverre die mens dus dankend en aandenkend die toesegging van die *Zwiefalt* gedenk en bewaar, laat hy die dinge in hulle wese en woon hy in die wêreldspel deurdat hy die vierskaar in die dinge bewaar. In soverre die mens die aanspraak van die *Zwiefalt*, hoor, hoor hy

die onuitspreekbare spelreëls van hierdie hoogste spel waardeur hy hom in dié spel voeg en waarlik kan saamspeel (SG 188).

Langs die weg van 'n analise van die synswyse van die mens as bou en woon, uitgespel in terme van die bewaring van die vierskaar in die dinge, het Heidegger gepoog om aan te toon dat die aandenkende, dankende denke, en die menslike spreke as antwoord op die toesegging van die *Zwiefalt*, wel implikasies het vir ons alledaagse lewe. Denke en spreke in die sin wat Heidegger die eintlike synswyse van die mens so fundeer, wil nog nie sê dat dié synswyse prakties realiseerbaar is nie.

“Dichterisch wohnet der Mensch”

Heidegger kwalifiseer die menslike woon op hierdie aarde verder as 'n digterlike woon: “... dichterisch wohnet / Der Mensch auf dieser Erde” (EH 31). Die digterlike waarvan hier sprake is, verstaan Heidegger nie in die eerste plek as 'n menslike aktiwiteit wat bestaan in die maak van versies en slegs deur enkele rare figure beoefen word nie. Die digterlike kwalifiseer die woon, die eintlike wyse waarop die mens kultiverend- en konstruerend-bewarend op hierdie aarde is. As sodanig is die digterlike nie gereserveer vir 'n klein uitverkore groepie nie. Almal wat eg woon, woon digterlik.

In die voorafgaande paragraaf is uiteengesit dat die eintlike woon bestaan in die bewaring van die vierskaar in die dinge deur die dinge soos hulle is, in hulle wese te laat. Dit word moontlik gemaak, is gesê, deur die mens se denkende en sprekende antwoord op die oorspronklike toesegging van die *Zwiefalt* waardeur die mens ingelaat is in die *Ereignis*. Vir Heidegger spruit *Dichtung*, soos spreke en denke, ewe-eens uit die oorspronklike toesegging van die *Zwiefalt*, uit die mens se ingelatenheid in die wesenlike onthullingsgebeure. Daarom is *Dichtung* vir hom, soos spreke en denke, allereers luister (US 70). Daarom is *Dichtung* ook nie vir hom in die eerste plek menslike segging nie. In soverre *Dichtung* menslik is, is dit slegs “nach-sagen” (US 70).

Soos dit by denke en spreke die geval is, neem *Dichtung* volgens Heidegger ook in bewaring. Die bewaring eie aan *Dichtung* bestaan naamlik daarin dat die digter dinge daarstel om as dinge die mens aan te gaan. Die dinge word daargestel om as dinge die versamelplek te wees van die hemel en aarde, die sterflinge en die gode (US 22). Die digter is dus vir Heidegger hy wat die vierskaar in bewaring neem deur die dinge as dinge daar te stel. In soverre die digter dit bewerkstellig, woon hy eintlik op die aarde. Hiervan geld die omgekeerde natuurlik ook: in soverre die mens eintlik op hierdie aarde woon, woon hy digterlik.

Volgens Heidegger is die Duitse woord vir dig, naamlik “dichten”, afgelei van *tichten*, wat op sy beurt weer afgelei is van die Griekse *tiktousa*, wat

beteken: dit wat *daarstel* (US 143). Nou kom die interessante feit na vore dat die stamvorm van *tiktousa*, *tek* is, wat terselfdertyd ook die stamvorm is van die Griekse *techné*, wat Heidegger vertaal as “produksie” of “voortbrenging” (PLTh 159). Op grond hiervan kan Heidegger dan sê dat die mens in sy aktuele produktiewe arbeid — die versorging van groeiende dinge en die konstruksie van dinge wat nie groei nie as bewaring — steeds reeds digterlik op hierdie aarde woon, dit wil sê steeds reeds dinge voortbring as die versamelplek van die vierskaar.

Sprekend-denkend-digtend woon die mens dus volgens Heidegger waarlik op die aarde, is hy ingelaat in die wesenlike ruimte geopen deur die *Ereignis*, bewaar hy die wesenlike ruimte as die vierskaar in die daarstelling van dinge. In sy denkende en digtende spreke ontvang die mens die gawe van die wesenlike en bewaak hy dit: hy ontvang sy wese as sprekende, denkende en digtende wese, maar ook dit wat hy het, naamlik die syndes wat hy in sy alledaagse omgang as dinge daarstel, as versamelplekke van die vierskaar.

Die syn as geheimenis

In die bostaande gedeeltes is aangetoon dat die Syn homself volgens Heidegger bekend stel as die toesegging van die *Zwiefalt*, as die syndes in hulle Syn, wat gelykoorspronklik die onthulling van die syndes en die verhulling van die Syn is. Daar is ook in ander terme aangetoon dat die Syn homself bekend stel as die *Ereignis*, die gebeurtenis van die opening van die ruimte waarin syndes in hulle onverborgenheid verskyn en daardeur gelykoorspronklik die opening van die ruimte verhul. Hierdie gelykoorspronklike onthulling van die syndes en verhulling van die Syn is vir Heidegger die geheimenis van alle geheimenisse, in die verwondering waaraan die menslike wese as sprekend, denkend en digtend gegrond is. As sodanig word die mens gekonstitueer as die ontvanger en bewaarder van die geheimenis van alle geheimenisse. Die bewaring van dié geheimenis word volgens Heidegger geaktualiseer in die mens se eintlike woon op hierdie aarde wat bestaan in die mens se daaglikse omgang met syndes waardeur hulle as dinge daargestel word as versamelplekke vir die vierskaar.

Maar hoekom noem Heidegger die *Ereignis* van die gelykoorspronklike onthulling van die syndes en verhulling van die Syn die geheimenis van alle geheimenisse? Omdat “dit wat onthul” en bekend staan as die Syn, sigself van ons onttrek en ons gevolglik nie weet wat dit is, wat sigself so onttrek nie. Tog maak die geheimenis homself as geheimenis aan ons bekend op velerlei wyses. Een van hierdie wyses is die woord “Syn” self, waaroor Heidegger as volg skryf: “Das Rätsel ist uns seit langem zugesagt im Wort ‘Sein’. Darum

bleibt 'Sein' nur das vorläufige Wort" (VA 229). Die woord "Syn", en daarmee saam ook woorde soos "Zwiefalt", "Ereignis", "vierskaar" en "ding", is vir Heidegger slegs name waarin dit wat sigself verhul, sigself sonder woorde ter sprake bring. Om te hoor wat hierdie woorde eintlik sê, moet ons verby die klanke daarvan luister na die stille toesegging wat daarin tot ons spreek.

Hiermee wil Heidegger egter nie die Syn dink as *Zwiefalt, Ereignis*, vierskaar of ding nie. *Zwiefalt, Ereignis*, vierskaar en ding moet eerder gedink word as woorde waarin "dit" wat bekend geraak het as die Syn, tot ons spreek. Slegs dan word die Syn vanuit die geheimenis gedink as die geheimenis wat die wesensruimte open vir die onthulling van die syndes, en die daarstelling van die menslike wese as denkend, sprekend en digtend. Dan, sê Heidegger, kan die Syn gedink word as syn. Met hierdie deurkruising van "Syn" wil Heidegger aantoon dat hy die Syn anders verstaan as wat dit in die tradisionele ontologieë die geval is. Volgens hierdie tradisionele opvatting is die Syn primêr iets wat teenoor en onafhanklik van die mens staan en slegs nog agteraf tot die mens in relasie tree. Heidegger verstaan die Syn egter nie as 'n iets nie en ook nie as iets selfstandigs teenoor die mens nie. Dit waarna die woord "Syn" verwys, stel die wesensruimte van die vierskaar as eenheid daar, die wesenlike ruimte waarin die mens steeds reeds ingelaat is. Die vier punte van die kruis deur die "Syn" verwys volgens Heidegger na die vier elemente wat die wesensruimte van die vierskaar uitmaak, naamlik die hemel en die aarde, die gode en die sterflinge (W 239).

Teen die agtergrond van hierdie Synsbegrip wil ek ten slotte wys op die gedagte van Heidegger dat die Syn tegelyk ver en naby is. By een geleentheid skryf hy: "Das Ereignis ist das Unscheinbarsten des Unscheinbaren, das Einfachste des Einfachen, das Nächste des Nahen und das Fernste des Fernen, darin wir Sterblichen uns zeitlebens aufhalten" (US 259). Die wesensruimte wat geopen word deur dit wat bekend staan as die Syn, is vir Heidegger naby in soverre ons as mense steeds reeds ingelaat is in die geheimenis daarvan en die geheimenis as sodanig ervaar. Tegeelykertyd is die geheimenis as geheimenis ver van ons af, juis omdat dit 'n geheimenis is. Ons weet nie wát dit is wat sigself verhul en as geheimenis aan ons bekend stel nie. Daarom kon Heidegger sê: "Als Geheimnis bleibt es das Ferne, als erfahrenes Geheimnis ist das Ferne nah" (US 236).

Maar die geheimenis van die wesensruimte waarin ons as mense veranker is, is volgens Heidegger ook in 'n tweede sin ver van ons, juis omdat dit so naby is. Die eenvoud van die geheimenis gaan ons so direk aan dat ons

in ons alledaagse omgang steeds hardnekkig daaraan verbygaan (VA 280). In die alledaagse omgang onttrek “dit” wat bekend geraak het as die Syn sigself, sonder dat die mens hoegenaamd bewus raak daarvan dat “dit” sigself onttrek het: die geheimenis wat in die woord “Syn” spreek, word dan glad nie ervaar nie. Een van die faktore wat volgens Heidegger in ons dag daarvoor verantwoordelik is, is die denkwyse wat die moderne wetenskap en tegnologie moontlik gemaak het.

In ’n passasie waar Heidegger hierdie gelykoorspronklike onthulling en verhulling van die wesenlike bespreek het, het hy ’n gedeelte van Hölderlin se “Patmos-himne” aangehaal waarvan die eerste verse lui:

“Nah ist
und schwer zu fassen der Gott” (EH 21).

Hierdie versreëls vat die kern van Heidegger se gedagtes oor die Syn baie goed saam wanneer dit omskryf word as:

“Nah ‘ist’
und schwer zu fassen ‘das Sein’”.

Dit wat ter sprake kom in die woord “Syn” is “iets” waarvan ons nie eers reg weet of dit “iets” is nie. Ons weet ook nie eers reg of dit “is”, of dit soos ’n synde is, en of en hoe dit moontlik verskil van syndes nie. En tog is dit “dit” wat ons wesenlik raak, ons wese bepaal en alle syndes onthul. Dit is naby aan ons en tog “schwer zu fassen”. Dit stel sigself slegs bekend as ’n geheimenis wat as sodanig nie soos ’n synde deur die mens beheer en beheers kan word nie. Daarom kon Heidegger met ’n ewe gepaste aanhaling uit Hölderlin se digkuns die volgende sê aan die tradisionele ontologieë wat dikwels ver en vreemde paaie bewandel om die Synsvraag te probeer oplos: “Was du suchest, es ist nahe, begegnet dir schon” (EH 13).

VOETNOTAS

1. *Sein und Zeit* (1927), *Kant und das Problem der Metaphysik* (1929), *Was ist Metaphysik?* (1929), en *Vom Wesen des Grundes* (1929).
2. Hattingh, J.P. *Tegnologie en Metafisika*, p. 11-18.
3. Ibid., p. 18-20, 39.
4. Behalwe *Vom Wesen der Wahrheit* (1943) en *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung* (1944) wat as oorgangswerke beskou word.
5. In hierdie opstel word daar kortliks verwys na ’n ander sleutelbegrip in Heidegger se latere denke, naamlik “metafisika”, wat vir hom die teendeel vorm van Denke. Vir ’n omvattende uiteensetting hiervan moet die leser verwys na Haeffner, G., *Heideggers Begriff der Metaphysik*, 1974.

6. Afkortings word in die bronnelys verklaar. Die syfers na die afkorting dui die bladsy-nummer aan waarna verwys word.
7. Met 'n hoofletter gespel om dit te onderskei van spreektaal.
8. Hattingh, J.P. op. cit., p. 147-148.
9. Met hierdie uitspraak oor die gode en die heilige het Heidegger hom nóg vir 'n teisme, nóg vir 'n ateïsme uitgespreek (BH 37, W 182). Dit doen Heidegger nie uit onverskilligheid nie, maar uit respek vir wat hy meen die grense van denke is. Die denke kan hom slegs besighou met die waarheid van die Syn. Om oor die heilige te kan praat, moet die wese van die Syn eers deurskou wees. En om te kan dink en sê wat die woord "god" moet aandui, moet ons eers die wese van die godheid deurskou het, wat op sy beurt eers uit die wese van die heilige denkbaar word (BH 36-37). En tog beskryf Heidegger die heilige in byna dieselfde terme as wat hy die *Ereignis* beskryf: Die heilige, indien dit 'n persoon is, is die een wat "öffnen" en "aufhellen". Hy open dinge in hulle teenwoordigheid. Hy verlig die gemoed van die mens sodat hy (die mens) oopstaan vir die opregte in alledaagse dinge soos landerye, huise en dorpe (EH 18).

BIBLIOGRAFIE

1. Afkortings

Daar is met die afkortings slegs na Heidegger se eie werke verwys. Die datums tussen hakies verwys na die jaar waarin die werke oorspronklik verskyn het. Waar geen hakies voorkom nie, is die oorspronklike werk geraadpleeg.

- BH *Brief over het "Humanisme"*. 'n Vertaling van *Brief über den "Humanismus"* (1947) deur G.H. Buijssen, Uitgeverij Lannoo, Tielt en Utrecht, 1973, waarvan die numering van die oorspronklike Duitse teks gebruik is.
- DTh *Discourse on thinking*. 'n Vertaling van *Gelassenheit* (1959) deur J.M. Anderson en E.H. Freund, Harper & Row, New York, 1966.
- EH *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2e uitgebreide uitg., 1951, (1944).
- H *Holzwege*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1952 (1950).
- HH *Hebel - Der Hausfreund*. Günther Neske, Pfullingen, 1957.
- ID *Identity and Difference*. 'n Vertaling van *Identität und Differenz* (1957) (met die Duitse teks as bylaag) deur Joan Stambaugh, Harper & Row, New York, 1969.
- N II *Nietzsche*, Band 2. Günther Neske, Pfullingen, 1961.
- PLTh *Poetry, language, thought*. Harper & Row, New York, 1975.

- PLW *Platons Lehre von der Wahrheit, mit einem Brief über den "Humanismus"*. Francke Verlag; Bern, 1954 (1947).
- SD *Zur Sache des Denkens*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1969.
- SG *Der Satz vom Grund*. Günther Neske, Pfullingen, 1958, (1957).
- US *Unterwegs zur Sprache*. Günther Neske, Pfullingen, 1959.
- VA *Vorträge und Aufsätze*. Gunther Neske, Pfullingen, 1954.
- W *Wegmarken*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967.
- WD *Was Heisst Denken?* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1954.
- WM *Was ist Metaphysik?* Verlag von Friedrich Cohen, Bonn, 1931 (1929).
- WP *What is Philosophy?* 'n Vertaling van *Was ist das - die Philosophie?* (1956) deur W. Kluback en J. T. Wilde. College & University Press, New Haven, ongedateerd.

2. Ander bronne

- HAEFFNER, G. *Heideggers Begriff der Metaphysik*. Berchmanskolleg Verlag, München, 1974.
- HATTINGH, J.P. *Tegnologie en Metafisika; 'n kritiese uiteensetting van Martin Heidegger se opvatting omtrent die probleem van die tegnologie*. M.A.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1980.
- HEIDEGGER, M. *Sein und Zeit, Gesamtausgabe, Band 2*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1977 (1927).
- HEIDEGGER, M. *Kant und das Problem der Metaphysik*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1951 (1929).
- HEIDEGGER, M. *Vom Wesen des Grundes*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1965 (1929).
